

ЖЕНСКИ САВЕЗИ И ДРУШТВА КРОЗ АРХИВСКЕ ФОНДОВЕ ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА НИШ

284

Анстракт: Неједнакост полова у скоро свим сферама друштва приморала је мало-бројне интелектуалке у XIX веку, како у свету тако и у Србији, да се окупљају у савезе и удружења где би се лакше избориле да буду писмене, научиле страни језик, плес, цртање, ручни рад, управљање, финансирање, али и да се баве добротворним и хуманитарним радом. Списи који се чувају у Историјском архиву Ниш говоре нам о традиционално дугој борби жена кроз велики број основаних савеза жена, друштава, пододбора друштава, подружина и занатских школа у Нишу, Сврљигу, Алексинцу и другим местима у региону.

Кључне речи: савез, друштва, жене, права, хуманитарни рад, чланице, школа, фонд, Историјски архив Ниш

Велики је број хуманих женских организација, друштава и удружења која су деловала у Краљевини Југославији: Коло српских сестара, Српска мајка, Женска подружина, Кнегиња Зорка... Жене Србије су се окупљале око удружења која су се бавила хуманитарним и социјалним питањима, чинећи прве кораке да промене свој положај у друштву. Програм тих женских друштава подразумевао је пружање социјалне и здравствене заштите мајкама из нижих слојева друштва, али она истовремено представљају и прекретницу у процесу еманципације жена, јер су путем њих успеле да ступе на јавну сцену и отворе простор за друштвено ангажовање. Добročинство и саосећање са онима који страдају у рату и избеглиштву или, пак, од болести, увек су им била главна водила. Продор нових идеја из развијеног света утицао је и на целокупно српско друштво. Борба жена за поделу рада у породици, побољшању њеног положаја у браку, остваривање права на образовање и рад, равноправност међу половима, право гласа жене, били су у центру пажње женских организација.

Српске жене нису биле пасивне и успеле су да пробију традиционалне оквире српског друштва. Својим удруживањем све више су промовисале жену ван куће у областима образовања, уметности и културе. Зато се за феминизам каже да је социјални, политички и културни покрет жена који се у почетку искључиво залагао за њихов материјални напредак, за њену економску и социјалну равноправност, као и независност.²

¹ архивист, natasar@arhivnis.rs

² Љљана Ђуровић, *Часопис „Женски покрет“ у процесу еманципације жена*, Пешчаник 15, Ниш 2017, 230.

Борба жена за остваривање својих права огледала се и у школовању. Иза првих женских основних школа средином XIX века није стајала држава, већ малобројни представници интелигенције и грађанства. Прва Српкиња, управница Више женске школе, Катарина Миловук, два пута је тражила право гласа обраћајући се Суду општине града Београда са молбом да буде уведена у бирачки списак (1898), а потом Сенату (1901) са захтевом да право гласа добију све запослене жене које се саме издржавају или издржавају своју породицу. Оба пута је одбијена, иако је похваљена да плаћа порез, односно испуњава све општинске и државне обавезе. Виша женска школа веома брзо је постала расадник образовних, талентованих и друштвено свесних жена, центар из кога ће се идеје о равноправности полова ширити Кнежевином и Краљевином Србијом.³ Године 1845. у Нишу се отвара Мешовита школа, која ће касније постати Женска школа.⁴ Прва учитељица прве Мешовите школе у Нишу била је Анастасија-Наста Димитријевић.⁵

У Историјском архиву Ниш чува се драгоцен архивска грађа која нас подсећа на прве организоване облике савеза и друштава жена кроз која су се жене бориле за решавање питања и улоге у друштвеном животу. Документа нас подсећају како су се жене у Нишу и околини окупљале око удружења и бавиле хуманитарним и социјалним питањима како би промениле свој положај у друштву. Тако је идеја женског удруживања спојила богате и сиромашне, учитељице и лекарке, традиционалне супруге и феминисткиње, сликарке и глумице, а све на основу једнакости и без обзира на верску и националну припадност.

Програм женских друштава био је пружање социјалне и здравствене заштите мајкама из нижих слојева друштва. Истовремено, ступајући на јавну сцену, чиниле су прекретницу у процесу своје еманципације и отварања простора за друштвено ангажовање. Добročинство и саосећање са онима који страдају у рату и избеглиштву или, пак од болести, увек су им била главна водила.

Фондови који се чувају у Историјском архиву Ниш садрже књиге и списе који говоре о активности жена, њиховом просвећивању и хуманитарном раду. Иако нису целовити, њихова садржина нам пружа довољно могућности да дођемо до чињеница које говоре о борби жена за њихову еманципацију кроз организоване облике удруживања.

Архивски саветници Мирослав Видосављевић и Натали Величковић истраживали су и објавили радове у часопису „Пешчаник“ Историјског архива Ниш, као и виши архивиста Бобан Јанковић који је писао о удружењу Пододбор женског друштва „Српска Мајка“ Алексинац. Својим радовима и истраживањем они су обухватили велики број активности жена у борби за Србију у којој ће оне бити равноправне у свим деловима друштва а сиромаштво деце нестати.

³ Косара Цветковић, *Виша женска школа, педесетогодишњица 1863-1913*, Београд 1913, 15-17.

⁴ Мирослав Миловановић, *Основно школство Ниша и околине у XIX и почетком XX века*, Ниш, 1975, 50.

⁵ Милена Жикић, *Школство у Нишу после Првог светског рата - извештај школског надзорника*, Пешчаник, бр. 10, Ниш 2012, 202.

„ЖЕНСКА ПОДРУЖИНА“ НИШ (1925-1943)

После ослобођења од Турака, жене су радиле на својој еманципацији и укључивању у друштвени живот. Женска подружина Србије, са седиштем у Београду, утицала је на неколико угледних жена у Нишу, међу којима су Анка Павловић и Јелена, жена среског начелника Николе Коле Рашића, које су 23. јануара 1879. године основале огранак ове организације - „Женску подружину“.⁶

„Женска подружина“ Ниш је као огранак женске подружине Београд, која је имала хуманитарне циљеве и бринула о заштити жена и њених права, радила на културном уздизању, просвећивању, раду и запошљавању. Такође је утицала на унапређење занатства и домаће радности, али је обављала и хуманитарну делатност пружајући помоћ сиромашним ученицима и ратној сирочади. Прва председница је била Анка Павловић. Подружина је свој рад је базиранла на Правилима женског друштва и имала је 72 чланице.⁷ Женска подружина Ниш је оснивач Женске раденичке школе која је касније променила назив у Женска занатска школа.

Фонд је фрагментарно сачуван и преузет је од Женске занатске школе. Садржи грађу за период од 1925. до 1943. и састоји се од једне кутије списа и три књиге. Грађа садржи податке о одржавању скупштине Подружине, преписку са сличним друштвима, позивнице, телеграме, честитке и извештаје о раду друштва, акта о прославама и славама, преписку са другим градовима.

ОКРУЖНА ЖЕНСКА ЗАНАТСКА ШКОЛА (1938-1945)

Бановинску женску занатску школу за уметне радове основао је Одсек за трговину, занатство и индустрију Моравске бановине 1938. године⁸, која је систематски радила на образовању, васпитању и унапређењу занатства. Рад у школи је отпочео 1. септембра 1938. године отварањем одсека за сликарство, ћилимарство и кројење, коју су похађала женска деца. Велики допринос за оснивање Женске занатске школе имале су Женске подружине из Београда и Ниша, а поред тога што су активно радиле на еманципацији и равноправности жена, тежиле су и на унапређењу општег образовања. Велики допринос за остварење ових циљева имао је наставнички кадар који није радио само са децом, већ и на повезивању школе са догађајима из градске средине.⁹ То се може видети из архивске документације овог Фонда где наставници са ученицима учествују у обележавању догађаја пре рата, али и у току ратних година. Решењем Министарства индустрије и рударства Н. Р. Србије 1945. године спојене су Окружна женска занатска школа и Женска занатска школа у Државну женску занатску школу Ниш.¹⁰ Влада Републике Србије донела је решење о укидању женских занатских школа 30. јуна 1948. године.

Фонд садржи грађу за период од 1938. до 1947. године и састоји се од пет кутија, три свежња и 48 свезака. У фонду се налазе записници са завршних испита

⁶ *Историја Ниша, књига II*, Ниш 1984, 129.

⁷ Мирјана Цветковић, *Женска занатска школа*, Пешчаник, бр. 7, Ниш 2009, 272.

⁸ Историјски архив Ниш, Државна женска занатска школа, док.1/1938. (Даље ИАН, ...)

⁹ Мирјана Цветковић, *Женска занатска школа*, Пешчаник, бр. 7, Ниш 2009, 278.

¹⁰ Велимир Поповић, *Водич Историјског архива Ниш*, Ниш 1995, 199.

1941-1946, уписнице ученица 1938-1945, школски дневници, сведочанства ученица, извештаји о раду школе и спискови ученица.

ВИША ЖЕНСКА ПРИВАТНА ШКОЛА У НИШУ (1906-1914)

Због значаја образовања женске омладине у Нишу, краљевим указом од 21. августа 1904. године, по одобрењу министра просвете основана је Виша женска приватна школа у Нишу 21. августа 1904. која је имала четири разреда.¹¹ На седници од 4. децембра 1905. године дат је предлог да се оснује Добротворни фонд сиромашних ученица „Више женске школе у Нишу“. Пошто је школарина за одређене ученице била бесплатна, оне су морале да је оправдају успехом. Актом министра просвете од 13. септембра 1905. године школа је имала пет разреда. Актом од 24. јула 1906. године П Бр. 9246, на представку управитеља Приватне више женске школе, а на предлог министра просвете, краљевим указом од 23. јула исте године одобрено је да се на основу Члана 7 Закона о средњим школама ова школа претвори у Приватну непотпуну шесторазредну средњу школу за женску децу.¹² Године 1912. ова школа прераста у седморазредну приватну женску гимназију, а школске 1913/1914. поново се враћа на шесторазредну приватну гимназију. Поред свих настојања 1914. године да се женска омладина школује одвојено, околности су наметнуле другачије решење, па је у Нишкој гимназији коедукација званично призната.¹³

287

ПОДОДБОР ДРУШТВА „СРПСКА МАЈКА“ АЛЕКСИНАЦ (1930-1947)

Идеју за оснивање друштва за помоћ сиромашним мајкама „Српска мајка“ дао је београдски гинеколог др Јован Јовановић. Друштво „Српска мајка“ основано је 16. априла 1911. у Београду и имало је своја представништва и пододборе у многим варошима и градовима Србије. Један од пододбора био је у Алексинцу, основан 1930. године, а програм друштва се заснивао на хуманим принципима помоћи сиромашним малишанима, као и пружању помоћи мајкама са малом децом и породилјама. Прва председница пододбора у Алексинцу била је Ана Костић-Хас од самог оснивања до 1939. године.¹⁴ Ангажовањем чланица

Пододбор друштва СРПСКА МАЈКА АЛЕКСИНАЦ
(ИАН, ЗФ, 2843)

¹¹ Натали Величковић, *Виша женска приватна школа 1906-1914 у Нишу*, Пешчаник, бр. 5, Ниш 2007, 229.

¹² Радомир Петковић, *Нишка гимназија 1878-2003*, Ниш 2003, 155.

¹³ Н. Величковић, *нав. дело*, 233.

¹⁴ Бобан Јанковић, *Пододбор оруштва „Српска мајка“ Алексинац 1930-1947*, Расински

Друштва сазидан је Дечији дом у Алексинцу 1938. године, који је давао бесплатне савете мајкама и вршио преглед деце. Пододбор друштва у Алексинцу радио је све до 24. августа 1947. године, када је решењем СНО Алексинац престао са радом.¹⁵

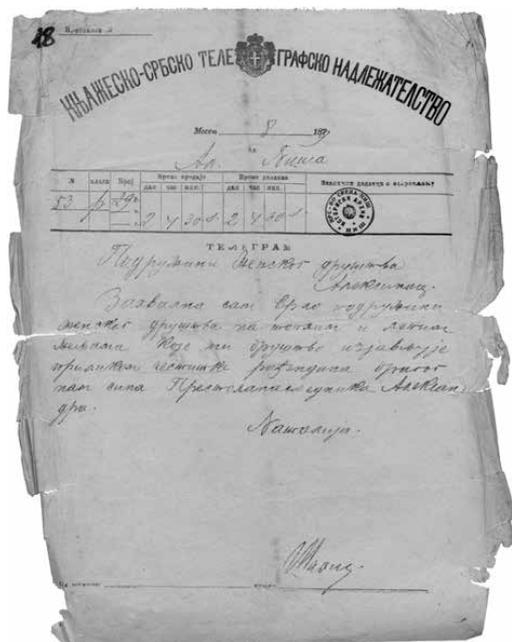
Грађа обухвата период од 1934. до 1947. године и састоји се од једне кутије и три књиге. У списима се налази списак чланица и преписка са другим друштвима и органима власти, писма и телеграми упућени Друштву, преписка са централом Друштва из Београда. Књига записника за период од 1938. до 1944. и Општи деловодни протокол једна је књига.

АЛЕКСИНАЧКА ЖЕНСКА ПОДРУЖИНА – АЛЕКСИНАЦ (1878-1948)

Алексиначка женска подружина постојала је као хуманитарна организација коју су основале жене из Алексинца, Сокобање и Ражња и која је деловала од 1877. до 1948. године.¹⁶ Основни циљ, а уједно и задатак, био је рад на националном, хуманом, привредном и просветном пољу. У свом дугогодишњем раду, уз помоћ Београдског женског друштва, Алексиначка женска подружина обављала је хуманитарне и остале послове и остварила завидне резултате захваљујући покровитељству кнегиње Наталије,¹⁷ а свој рад је базирала на основу Правила женског друштва. Алексиначку женску подружину чиниле су часнице, чланице управе, редовне чланице, почасни чланови и чланови помагачи.¹⁸ Алексиначка женска подружина оснивач је Женске радничке школе 1882. године,¹⁹ Фонда за сиромашне ученице и Добротворног фонда за старце и старице. Подружина је оставрила значајну сарадњу са подружинама у Нишу, Крушевцу, Лесковцу, Крагујевцу, Пожаревцу и Призрену. Нема података када је престала са радом.

Фонд преузет од Скупштине општина Алексинац 1956. године (Књига пријема бр.

288

Телеграм захвалности Подружини женског друштва Алексинац
(ИАН, АЖП ф. 1, бр. 18)

анали, бр. 5, Крушевац 2007, 187.

¹⁵ Велимир Поповић, *Водич Историјског архива Ниш*, Ниш 1995, 419.

¹⁶ Мирослав Видосављевић, *Алексиначка женска подружина 1878-1944*, Пешчаник, бр. 5, Ниш 2007, 218.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Исто, 221.

¹⁹ ИАН, Женска занатска школа Алексинац, *Летопис Алексиначке Женске занатске школе (1882-1944)*. 1.

142) делимично је сачуван, а сређен је и урађен аналитички инвентар са именским регистром. Садржи грађу за период 1878-1948. и састоји се од три кутије списа и педесет шест књига. У списима се налазе списак чланица Алексиначке женске подружине, утемељивача и добротвора Алексиначке женске подружине и записници са годишњих изборних скупштина. У отварању женских занатских школа у циљу образовања женске деце у разним занатима (шивење, кројење, вез, ћилимарство), женска удружења су дала велики допринос својим прилозима и чланаринама.

ЖЕНСКА ЗАНАТСКА ШКОЛА СВРЉИГ (1934-1947)

Закон о женским занатским школама донет је уз помоћ женских удружења. Законом од 30. 3. 1922 године ове школе су промениле назив у женске занатске школе.²⁰ Женска занатска школа Сврљиг основана је Решењем Моравске бановине 1934. године²¹, са основним задатком да оспособи ученице за самостални рад у њиховом занату. Током читавог периода постојања ове школе смениле су се четири управнице. У Женску занатску школу уписивале су се девојчице од 10 до 12 година старости, после завршене основне школе која је такође трајала четири године, али није била обавезна. Школа се расформирала због малог броја ученица и то решењем Министарства индустрије 1947. године.²²

Грађа фонда је издвојена из грађе СО Сврљиг 1959. године и обухвата период од 1934. до 1947. Састоји се од пет кутија, тридесет свежњева и шеснаест књига. Списи садрже извештаје о раду школе, броју ђака, спискове о успеху ученица и уписнице ученика. Под називом Женска стручна школа Сврљиг поново је почела да ради 1953. и радила је све до 1958. године.²³

ОБЛАСНИ ОДБОР АНТИФАШИСТИЧКОГ ФРОНТА ЖЕНА НИШ (1949-1951)

Антифашистички фронт жена Југославије постојао је као масовна политичка организација, израстао из покрета жена, који је пред Други светски рат, под руководством КПЈ-у, узео широке размере у борби за бољи живот, политичке слободе и равноправност народа.

На другом Пленуму ЦК КПЈ донета је одлука о стварању обласних одбора, што је потврђено на Народној скупштини одржаној 29. маја 1949. године. Обласни одбор АФЖ Ниш²⁴ формиран је са задатком да у духу Статута и смерница Главног одбора АФЖ Србије²⁵ организује и усклађује рад градских и среских одбора. Секретаријат је имао три секције: културно-просветну, организациону и секцију

²⁰ Ирена Љубомировић, *Женска занатска школа Сврљиг 1934-1947*, Пешчаник, бр. 2, Ниш 2004, 226.

²¹ *Службени лист Моравске бановине бр. 34/1934, реш. 15725/1934.*

²² ИАН, Женска занатска школа Сврљиг, деловодни протокол за 1947. годину.

²³ И. Љубомировић, нав. дело, 236.

²⁴ *Службени гласник НР Србије*, бр. 23/1949.

²⁵ ИАН, Обласни одбор Антифашистички фронт жена Ниш, Извештај о бројном стању секретаријата за 1950. годину.

*Пододбор АФЖ Ниш
(ИАН,3Ф, 4101)*

Мајка и дете. Касније је основана и привредна секција. Рад Обласног одбора АФЖ нишке области огледао се у политичком уздицању жена, као и организовању разних курсева. Престао је да ради 1951. године.

Грађа обухвата период од 1949. до 1951. године и састоји се од пет кутија, једног свежња и једне књиге. У фонду се налазе списи који се односе на културно-просветне и хумане акције, евиденцију броја чланица АФЖ-а нишке области, статистичке извештаје градских и средњих одбора АФЖ-а о активности жена, изборе, такмичења и прославе.

САВЕЗ ЖЕНСКИХ ДРУШТАВА (1955-1962)

На IV Конгресу АФЖ Југославије, одржаном 26-27. јуна 1953. године, донета је одлука о укидању АФЖ-а, а жене су позване да учествују у оснивању Савеза женских друштава и различитих друштава која ће радити на проблемима који се тичу жена, мајки и деце. Већина учесница Конгреса истакла је да АФЖ као самостална организација више није могла да извршава задатке на начин који би користио женама.

Савез женских друштава формиран је у октобру 1953. године, али су пре одржавања конгреса била основана два женска друштва, а покренута је иницијатива за још три у Нишу. Савез женских друштава у Нишу основан је одмах након IV Конгресу АФЖ-а. Активности и рад започети су тек 1955. године. То је била самостална женска организација чији је задатак био да организује рад међу женама и решава њихове проблеме. Радило се и на заштити мајки и деце и побољшању живота породице и њиховом просвећивању.

Савези женских друштава на територији Ниша имали су основни задатак да формирају женска друштва на терену и покрећу разне активности у вези са растерећењем жена, као и да решавају питања породице и деце. Програм рада ових друштава био је веома разноврстан (од културно-просветног, домаћинског, здравственог, пољопривредног, просветног, до организовања разних активности у вези са дејом заштитом и растерећењем жене у домаћинству, којим су биле обухваћене и жене на селу). Организовани су разни кројачки течајеви, предавања из области културног и здравственог просвећивања, семинари са практичном припремом зимнице. Друштва су пружала помоћ држави и у збрињавању деце без родитеља и спроводила још небројено много активности које ћу навести.

Свој рад од самог оснивања чланице Друштва су схватиле озбиљно. Друштво жена је у првих шест месеци од оснивања (1955) одржало дванаест редовних и шест ванредних седница. Чланице су по секцијама биле задужене да дежурају у кућицама средњих омладинских школа, обилазиле су интернате, држале предавања, спремиле 300 пакетића, скупљале новчану помоћ за економски угрожене ученике, одећу и обућу за децу лошег материјалног стања и послале двадесет ученика на

летовање о трошку Друштва. На својим седницама дискутовале су о многобројним проблемима приликом школовања женске омладине и деце и са својим предлозима излазили пред Савет за просвету.

Своју активност Савез је обављао на састанцима председништва, саветовањима и разним другим састанцима. На територији среза Ниш радило је 28 женских друштава: у Нишу седам, на територији Алексинца дванаест, Сокобање два, Сврљигу једно и Белој Паланци шест. Програм рада ових друштава био је разноврстан (од културно-просветног, пољопривредно-просветног, домаћинског и здравственог, преко организовања разних активности у вези са дечијом заштитом и растеређивањем жена у домаћинству, до решавања проблема у вези са породицом и друштвом). Тако су друштва на терену бившег Среза Алексинац од новембра до септембра 1957. организовала 265 предавања из области здравља, 153 из области домаћинског просвећивања и исхране, из области пољопривреде 44 (том приликом су пољопривредни стручњаци давали и практична упутства), а организовали су и 19 кројачких течајева са 234 полазнице, као и изложбе домаће радиности. Сличну делатност су имала и женска друштва на територији Беле Паланке и Сокобање. Једино на територији Сврљига Друштво није постигло неке веће резултате.

Друштво у Нишу је своју активност одвијало према програму и правилима која су сами доносили.

Једно од најстаријих друштава је „Друштво жена за домове и интернате“ основано 1951. године.²⁶ Своју активност је усмеравало на бригу о деци, у првом реду деци палих бораца смештених у интернатима и домовима, а пружали су помоћ и органима народне власти у збрињавању ове деце.

Друштво „Напредно домаћинство“ основано је 1955. године. Као главни задатак поставили су систематски рад на стварању услова за унапређење домаћинства и растеређивање радних жена.

Друштво КПД основано је 1954. године и његов основни задатак је био да просвећује жене. Постојала су и два женска друштва за помоћ женама на селу.

Из извештаја о раду оснивачке скупштине, извештаја о раду Женског друштва града Ниша, записника са седница Среског савеза женског друштва, одлука, спискова жена које желе да буду чланице, из фонда Савеза женског друштва Ниш (1955-1962) долазимо до многих података о активностима жена у Нишу и региону.

Поред свих резултата женска друштва су имала и своје слабости које су се огледале у недостатку веће упорности око решавања питања која су покренута и што нису успела да још више заостре борбу међу самим женама у вези са животом и афирмацијом у друштву.

Архивски фонд „Савез женских друштава Ниш“ (1955-1962) архивистички је сређен, садржи записнике са седнице Друштва, извештаје о раду савеза, одлуке, списак чланица и њихове активности.

²⁶ ИАН, Савез женских друштава среза Ниш, Извештај о раду савеза 1951, 5.

РЕЗИМЕ

Оснивање женских друштава и њихово све масовније учешће у јавном животу довело је до промене положаја жена у друштву. Ступивши на друштвену сцену, настојале су да својим идејама и праксом промене застарела схватања, обичаје, верску и културну заосталост. Образовање и оспособљавање жена за самостални рад било је веома важно за свако друштво које настојало да се модернизује. Како је један од најважнијих захтева модерног друштва била слобода човека, онда је и слобода жене била исто толико битна. Међутим, жена без оспособљености за рад и без економске независности није могла бити слободна. Дакле, ни друштво се није могло развијати уколико се жена не еманципује у социјалном, економском и културном смислу.

Кроз архивску грађу архивских фондова који се односе на друштва и савезе основаних у Нишу и региону, а који се чувају у Историјском архиву Ниш, пропратили смо хронолошки улогу и значај српске жене у њеној борби за остваривање равноправности полова, за право на рад, образовање, усавршавање и напредовање. Напори првих феминисткиња да смело укажу на патријархално окружење у коме су живеле, да се ослободе старих и устроје нове вредности, временом су резултирали чињеницама да ће жена у будућности постати равноправно људско биће и да ће остварити сва права.

Значајна архивска грађа која је у Историјском архиву Ниш заштићена од уништења и пропадања и брижљиво чувана од стране радника архива, чека љубитеље и познаваоце историографије и архивистике да се презентује на оваквим и сличним скуповима, као и у часописима сличне садржине.

Nataša RADENKOVIĆ

**WOMEN'S ASSOCIATIONS AND SOCIETIES
THROUGH ARCHIVAL FONDS
OF THE HISTORICAL ARCHIVES OF NIŠ**

Summary

The establishment of women's societies and larger participation of women in public life, led to the change of women's position within the society. Entering the social scene they tried, with their ideas and praxis, to change old-fashioned understandings, customs, religious and cultural backwardness. Education and job skills training of women were very important for each society that sought to modernize itself. If one of the most important requirements of the modern society was the freedom of men, then the freedom of woman was as much important. However, a woman without job skills training and economic independence could not be free. Hence, the society could not develop unless women were emancipated on social, economic and cultural plane.

Through archival materials of archival fonds that refer to societies and associations established in Niš and the region, and that are kept in the Historical Archives of Niš, we followed chronologically the role and importance of the Serbian woman in her fight for gender equality, the right to work, education, the right to advancement. Efforts of the first feminists to point out the patriarchal surrounding in which they lived, to free themselves from the old and establish new values, with time resulted in facts, that the woman in the future will become an equal human being and achieve the rights she exercises today.

Significant archival material that is preserved from destruction and damage in the Historical Archives of Niš, and carefully kept by the employees of the Archives, awaits historiography and archivistics scholars to present it at similar meetings like this, so as in the magazines of a similar content.